एकाम्रपुराणम्

The Ekamra Puranam

[CRITICAL EDITION]

BY

Dr UPENDRA NATH DHAL
M A, Ph D

Reader, P G Deptt of Sanskrit
Utkal University, Bhubaneswar

PRESENTED BY MINISTRY OF HUMAN RESOURCE
DEVELOPMENT (DEPT OF EDUCATION)
GOVT OF INDIA

NAG PUBLISHERS

NAG PUBLISHERS
11A/U A JAWAHAR NAGAR, DELHI-7

चतुर्थोऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

एव वेदपतेर्वाक्य श्रुत्वा श्लक्ष्ण मनोहरम्[1] ।
अघौघप्रशमार्थ[2] च प्राणिनामजितात्मनाम् ॥ १

पार्वत्युवाच

गिरिराजसुता देवी ब्रह्माणममितद्युतिम् ।
प्रोवाचावनता भूत्वा स्मित शान्त पितामहम् ॥ २
आचक्षस्व सुरश्रेष्ठ वृत्तान्त विदित यथा ।
देहे देवस्य यद्दृष्ट सम्भव ब्रूह्यशेषत. ॥ ३

सनत्कुमार उवाच

तमुवाच ततो ब्रह्मा समाजे ऋषिदैवतान् ।
ईशानप्रमुखान् सर्वान् भवानीं शिवसन्निधौ ॥ ४

ब्रह्मोवाच

जगन्मात ! शृणुष्वेद पुराणप्रवर महत् ।
नाख्यात कस्यचित् देवि ! कल्पकोटिशतैरपि ॥ ५
विदित यन्मया सम्यक् देहे देवस्य चाखिलम् ।
आदित शृणु कल्याणि ! सर्वपापभयापहम् ॥ ६
त्रीन् देवान् गुणजान् वेद्मि न च वेद्म्यशरीरकम् ।
विश्वतेजोमयश्चैकोऽपरश्चास्यानुयास्यत ॥ ७
अह च दक्षिणे तस्य वामे विष्णुर्व्यवस्थित ।
एष एव विभक्तात्मा तिस्रश्चैव तु जज्ञिरे ॥ ८

---

1. A_1, B_1, C—महोदय ।
2. A_1, B_1, C—प्रशमायार्थं

ववन्दिरे तदा चैक तेजसातीव दु सहम् ।
रूपमत्यद्भुत यस्य मूर्खोऽह साध्यसाधत ॥ ९

वासुदेवोऽपि भगवान् विवेश सुचिराच्छिवम् ।
शिवदेहगत विष्णु दृष्ट्वा मे व्यथित मन ॥ १०

तद्गतस्तन्मना भूत्वा तन्निष्ठस्तत्परायण ।
आर्त्तो सविनया वाचा रुद्र स्तोत्रमुदाहरन् ॥ ११

दशवर्षसहस्रान्ते तुतोष भगवान् हर ।
उवाचाम्वुदनिर्घोषो महादेवो जगत्पति ॥ १२

मद्भक्तेन त्वया दिव्य ब्रह्मन् सम्वत्सराङ्कितम् ।
विग्रह सतत मह्य सर्वलोकाधिवासकम् ॥ १३

उद्दिष्ट चानन दिव्य मम गच्छ पितामह ।
इति देवेन आदिष्ट प्रविष्ट स्वनिकेतवत् ॥ १४

अटमानो निरातङ्क महायोगेश्वर हरिम् ।
ददर्श लिङ्गमप्येक सौम्यमत्यन्तसुप्रभम् ॥ १५

अङ्गुष्ठोदरमात्रन्तु सुव्यक्त कुशयोनिजम् ।
मध्ये तस्य वरेण्यस्य ज्वलित तेजसाद्भुतम् ॥ १६

य सहस्रशिराश्चिन्त्य सहस्राक्ष सहस्रपात् ।
तस्योदरगत विश्व पर्यायेण निवोध भो ! ॥ १७

पाताला सप्त स्वर्गाश्च लोकालोका ससागरा. ।
दिशश्च विदिशश्चैव भूमिरापोऽनलोऽनिल ॥ १८

भूधरा[1] सरितो रम्या पुण्याश्रम-विभूषिता ।
सागरा विविधा स्फीता. क्षीरोदाद्या. पृथक्-पृथक् ॥ १९

अन्तरीक्षग्रहा नागा ध्रुव सप्तर्षिभि सह ।
दक्षाद्या मुनय सर्वे ऋतवश्च सदक्षिणा ॥ २०

ऋग्यजु.सामसघानि साङ्गोपनिषदानि च ।
शब्दविद्या[2] प्रमेयाश्च खण्डज्ञानादिमिश्रिता. ॥ २१

---

1 B₂—भूधरात् ।

2. B₂—विद्वाद्विद्या ।

आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्‌गणा ।
बर्हीशो वरुण शक्र· प्रेताधीशः समीरणः ॥ २२

लोकपालादिविख्याता वायुश्चन्द्रो हुताशन ।
साध्याः पितृगणा यक्षा सिद्धविद्याधरोरगा ॥ २३

गन्धर्वाप्सरसो सघा मित्रावरुण एव च ।
रक्षो गुह्यकभूतानि ये केचिद्दिविचारणा ॥ २४

मानवा पशवो वृक्षा ग्राम्याणि विषयानि च ।
वसन्ति आदिभूतानि ग्राम्यारण्यनिवासिन ॥ २५

कृमयो जलभूतानि सुखदु खानि यानि च ।
तिर्यगूर्ध्वं च पाताल वास विषयगोचरम् ॥ २६

तोयदा विद्युत स्पष्टा रोहितेन्द्रधनुस्तथा ।
उच्चै श्रवोऽमृतो रत्न पारिजात सुरद्रुम ॥ २७

विष कालात्कलप्रख्य कालाग्नि प्रलयान्तकृत् ।
दहनाऽप्यायना वेतावतीतानागतास्तथा ॥ २८

वर्त्तमानाश्च वर्त्तन्ते कालत्रयविभागशः ।
वृत्तयश्चात्र वृत्तान्ता फलान्योषधयो वनम् ॥ २९

मन्त्राश्च विविधा विद्या वैदिका लौकिकाश्च ते ।
मुहूर्त्ता मूर्तिरूपेण अणिमादिगुणास्तथा ॥ ३०

इत्यादिक समासेन निबोध गिरिनन्दिनि ! ॥
शिवप्रसादादखिल दृष्टोऽह देहमध्यगम् ॥ ३१

नारायण शरीरस्थ दृष्ट्वाह परमेश्वरम् ।
अभेदरूपमाहात्म्य तदा चक्रे स्वय विभो ॥ ३२

य. शिव. सर्वशक्ति स या शक्ति स महेश्वर ।
धार्यधारकभावौ तावनन्तरगताविमौ ॥ ३३

त्व देवि ! विष्णुभावेन त्वसौ देवो महेश्वर ।
मूढ भेद प्रकुर्वन्ति ज्ञानवुद्धिबहिष्कृता ॥ ३४

न विष्णुशिवयोर्भेद एष धर्मः सनातन ।
परिपाल्य इम धर्मं नरो मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ ३५

न वज्राम्बुजशङ्खाद्यैश्चक्रेण मूसलेन च ।
शिवशक्त्याङ्कित लोक वाङ्मय सचराचरम् ॥ ३६

दम्पती सुखमेधेते अपि कीटपतत्रिषु ।
एष धर्म स्थितो नित्य वर्णाश्रमविभागशः ॥ ३७

सर्वे च योनिलिङ्गाभ्या देवगन्धर्वकिन्नराः ।
यतयश्च प्रसूयन्ते वशिष्ठप्रमुखा. किल ॥ ३८

एतन्मे विदित कृत्स्न देहे देवस्य पार्वती ।
पश्चाद् बहिर्गतोऽह च देवदेवमुखाम्बुजात् ॥ ३९

अविज्ञेयमविज्ञान[1] प्रत्यक्षः तमुपालभम्[2] ।
तेनैव मुक्तोऽह देवि ! प्रसन्नेन शिवेन च ॥ ४०

जगत्स्रष्टा भवानेष ब्रह्मा भवितुमर्हति ।
प्रजापतित्व प्राप्नुहि सृजन् लोकाश्चराचरान् ॥ ४१

इत्याज्ञाप्य महादेव शिवस्तु परमेश्वर. ।
अन्तर्द्धान गत सद्यस्त्वहमेको व्यवस्थित ॥ ४२

अधरोत्तार च पश्यामि सर्वभूतमिद जगत् ।
ध्यातोऽह सुचिर तस्य महादेवस्य भाषितम् ॥ ४३

आज्ञासम्पादनार्थाय दक्षिण पाणिमुद्धृतः ।
तस्याङ्गुष्ठात्ततो जज्ञे दक्षो नाम प्रजापति ॥ ४४

मन.सकल्पजा. सप्त तयोर्जाता महर्षय ।
द्वे चैवास्य प्रजेऽभूता वृद्धियोगादुभे पुनः ॥ ४५

तपोनिष्ठे च ते जाते द्वादशैता महाप्रजा ।
तासा पुत्राश्च पौत्राश्च अविच्छिन्ना च सन्तति. ॥ ४६

धारयेच्च जगत्कृत्स्नमधरोत्तारवत्तु यत् ।
एता उत्पादिता भूयः सृष्टिहेतोर्निरञ्जनात् ॥ ४७

---

1 B₂ सर्वज्ञ तत्त्वविज्ञान ।

2. B₂. समुपालभम् ।

उशनोऽङ्गिरसागस्त्यो मन्त्रतत्त्वार्थबोधका[1]।
अथ खण्डकपालस्य शिरो भित्वा मदोत्कटौ[2] ॥ ४८

जातौ दैत्यौ महावीर्यौ महामोहाञ्जनप्रभौ।
पापवुद्धी[3] दुराचारौ धर्मविघ्नोपपादकौ ॥ ४६

सर्वभूतविरोधात्मौ महामत्तौ भयङ्करौ।
हरित्श्मश्रू लोहिताक्षौ धूम्रावरुणपिङ्गलौ ॥ ५०

सितदष्ट्रोत्कटौ रौद्रौ शङ्कुकर्णौ महाहनू।
विरूपौ विकटौ[4] घोरौ दारुणात्मकभाविनौ ॥ ५१

महामायाविनौ दुष्टावुग्रावत्यन्तदु सहौ।
एकाकिन च मा दृष्ट्वा ह्यन्तर्द्धान गते शिवे ॥ ५२

मदन्तिकमिमौ प्राप्तौ दानवौ युद्धदुर्मदौ।
प्राहतु को भवानिति केन जातोऽसि शस नौ ॥ ५३

कथमुग्रतप[5] प्राप्तौ येनावामवमन्यसे।
अपसर्पं सुदुर्बुद्धे परित्यज्य मही क्रमात् ॥ ५४

अहं धूम्रस्त्वसौ चोल्का. क पुन त्वमिहोच्यताम्।
वधयोग्यस्त्वनार्यस्त्व किं न भाषसि मूढधे ! ॥ ५५

युद्ध वा यदि वा पूजा प्रयच्छ यद्द्रुत हितम्।
आद्यमभिमतो दोर्भ्यामह रुद्र नमस्कृत. ॥ ५६

तत्तापास्तन्मना भूत्वा तद्गतिस्तत्परायण।
अन्तरात्मन्नविदितो तव वाचातिसङ्कटे।
इत्युक्तो वर्णमुच्चार्य रुद्र शरणमागत.[6] ॥ ५७

---

1 B_2 कोविदा
2 B_2 मदोत्करौ।
3 A_1, B_2—पापवुद्धि।
4 B_2 विकृतौ।
5 A_1, B_1, C—कथमग्रतम।
6 A_1, B—शरणमागत।

ब्रह्मोवाच

ॐ नमोऽस्त्वादिप्रकृतये ह्यव्यक्ताय महात्मने।
नमः परममेध्याय त्वचिन्त्याय नमोऽस्तु ते ॥ ५८

जय आदिरनादिस्त्व जय जन्मजरापह।
जय सूक्ष्म जय स्थूल जय शान्त जयाक्षय ॥ ५९

विश्वेश्वर जगद्धातर्विश्वतोऽक्षिशिरोमुख।
अनाश्रय त्वनाधार निरपेक्ष गतज्वर ॥ ६०

ॐ कारस्त्व वषट्कार कारणं ऋतुभुक् ऋतु।
दीक्षा क्षेत्र ऋतोर्यूप होता चाध्वर्युरेव च ॥ ६१

उद्गाता ऋत्विजो दानमाज्यमग्नि श्रुवः श्रुच।
त्वन्मया मन्त्रभूताश्च तृप्तास्तृप्यन्ति देवता ॥ ६१

गुणाय गुणभोक्त्रे च अन्तराय यशस्कर।
गुह्य गूढप्रमेयाय अपर्यायप्रवर्त्तिने ॥ ६३

धर्मार्थकामदानाय मुमुक्षोर्मोक्षदायिने।
सर्गस्थित्यन्तकर्त्रे च लोकसाक्षी हृदि स्थित ॥ ६४

अपराजिदनाद्यन्त अनन्त पुरुषाव्यय।
योगनिष्ठापरेशान ज्ञाननिष्पत्तिहेतवे ॥ ६५

प्राज्ञ॰ प्राज्ञवता श्रेष्ठो वरिष्ठ सर्वज पिता।
विश्वयोनिरयोनिस्त्वं विश्वमुक्तिकर प्रभु ॥ ६६

शुद्धतेजोमता ज्योतिर्माहात्म्य महदुत्तमम्।
अविभिन्नविभिन्नाय त्रिमूर्ते ते नमो नम ॥ ६७

ॐकारप्रभवाद्देवास्तस्मै वेदान्तवेदिने।
सिद्धान्तमतिसिद्धान्त वामदेव नमोऽस्तु ते ॥ ६८

सव्यदक्षिणमार्गस्थ सद्य पूर्णेन्दुवर्चसे।
तत्त्व तत्पुरुष श्रीमान्! त्रिपुरघ्न नमोऽस्तु ते ॥ ६९

शिखरीन्द्रसुताकान्त कन्दर्पमथन प्रभो।
ईशान जगता नाथ सद्योजात नमोऽस्तु ते ॥ ७०

त्रैलोक्यक्रमणक्रान्त अन्धक-द्विप केशरिन् ।
त्रैलोक्यभुवनस्तम्भ गङ्गाधर ! नमोऽस्तु ते ।। ७१

वरेण्यो वरदश्चाऽसि ब्रह्म-विष्णु-शिवात्मक ।
योगिध्येय नमस्तुभ्य दक्षक्रतुविनाशिने ।। ७२

ब्रह्मचर्यव्रतासक्त नित्य शक्तिमता वर ।
व्यालाभरणसर्वाङ्ग व्यालयज्ञोपवीतिने ।। ७३

भवभीतिहरेशान देवानामार्त्तनाशन ।
त्र्यम्बकाय नमस्तुभ्य भक्ताना भक्तवत्सल ।। ७४

जय शान्त प्रभो श्रेष्ठ अघोर परमेश्वर ।
अविभिन्नविभिन्नाय पञ्चब्रह्म नमोऽस्तु ते ।। ७५

पुराणपुरुष नित्य त्वामाहुर्ब्रह्मवादिन. ।
गोप्तार गोद्विजादीना सुब्रह्मण्य नमोऽस्तु ते ।। ७६

आम्नाय विधिसस्थाय रुद्रमूर्ते नमो नम ।
बहुरूप नमस्तेऽस्तु कपर्दी नीललोहित ।। ७७

नीलकण्ठ नमस्यामि नम सोमार्द्धधारिणे ।
मन सरसि हंसस्त्व पर ब्रह्म सनातन ।। ७८

वृद्धबालस्वरूपोऽसि हृत्पद्मविक्रसोज्ज्वल ।
अनाख्येय अनालोक शब्दस्पर्शरसादिभि ।। ७९

हेयाहेयविनिर्मुक्त निर्वाण परमेश्वर ।
निष्प्रपञ्च निराभास देहे देहभृतावर ।। ८०

पञ्चात्मकं गुणाश्चैव वायवश्चेन्द्रियाणि ये ।
शरीरे च गुणा ये च ये च वागुपलक्षिता ।। ८१

त्वद्विभूत्या इद विश्व त्वत्तो नान्या गतिर्मम ।
प्रसादसुमुखो भूत्वा त्राहि मा शरणागतम् ।। ८२

अन्नं हि प्राणिना नाथ जीवनायैव केवलम् ।
आर्त्ताना शरणं देव आश्रिताना च केवलम् ।। ८३

ब्रह्मोवाच

इति परमपदगतोऽह वै बहुस्तुतिवचनोपहारवृन्दै[1] ।
स्वमनसि शिवसकल्पभूत प्रियमुपगतस्त्रिभुवनारिकण्टकोऽथ[2] ॥
८४

गगनतलममल सत्त्वस्थितमति कृपया वेधसो ममाऽव्यय ।
त्राता मूर्ति पुरतो बभूव मा भै प्रीतोऽस्म्यनुद्यमोऽहमित्याह[3] ॥
८५

समाश्वास्य[4] तु मामेव प्राह दैत्यौ महेश्वर ।
धिग्वा पापसमाचारौ दानवावविवेकिनौ ॥ ८६

विचार्यमाणौ ब्रह्माणमत्तु कमलसम्भवम् ।
समस्तलोककर्त्तार समाधिस्थ च मत्परम् ॥ ८७

या गति हिंस्रका यान्ति परपीडाकृता नरा ।
द्विषन्तो या गति यान्ति तान्नयामि न सशय ॥ ८८

मित्रद्रोह अविश्वस्त परदारापहारिणाम् ।
भ्रूणहा गुरुतल्पादि महापातकिना गतिम् ॥ ८९

युवा वै यास्यथ पापौ क्रूरौ क्रूरतरा गतिम् ।
अवश्य नात्र सदेहो वचन शृणुत मम ॥ ९०

श्रुत्वा जहसतुस्तौ तु वचन रुषितेक्षणौ[5] ।
तावुभौ घनवृन्दाभौ विद्युज्जुष्टौ जगर्जतु ॥ ९१

वज्राङ्गावुद्यतोन्मुष्टी लेलिहानौ च सृक्कणीम् ।
तमभ्यासगतावेतौ हन्तुकामौ दुरासदौ ॥ ९२

सव्यदक्षिणमावृत्य मध्ये कृत्वा त्रिलोचनम् ।
आससादतुरन्योऽन्य कृष्णावर्त्ताविवार्ककम् ॥ ९३

1 A1, C—हृद्यै
2 B2, त्रिभुवनारिकण्ठादथ
3 A1, B2, C—अनुत्तमोक्तिमित्याह ।
4 A1, C—समाश्वास्य ।
5. A1, B2. श्रुत्वा तद्वचन तौ तु जहसतु: रिषितेक्षणौ ।

वराहाविव लोकेते देव सौदामिनीमिव ।
दुर्लक्ष्यमतिविक्रान्तौ ब्रह्मग्रहणगर्जितौ ॥ ९४

प्रक्रोशन्ति च गर्जन्ति निपतन्त्युत्पतन्ति च ।
भ्रमन्ति गतिभीम च त्रासमुत्पादयन्ति च ॥ ९५

त्रस्तोऽहं तमपश्यस्तु[1] ह्यभूत लोमहर्षणम् ।
तत प्रमथनाथञ्च हरस्तत्र मुदीरितम् ॥ ९६

जयस्व विश्वभूतात्मन् बृहत्काय महोदर ।
जयस्वाशेष जेता त्व भूर्भुव. स्थाणु जङ्गमान् ॥ ९७

प्रवाहकाल कालज्ञ वीर्य वीर्यवता वर ।
अप्रमेय अनाधृष्य तेजस्तेजो यशोवह ॥ ९८

सर्वमायानिवृत्तिश्च गोप्ता त्व जगता सदा ।
अशरण्य शरण्यश्च एकश्चात्मा ममाशुभा.[2] ॥ ९९

त्राहि मा भो विरूपाक्ष जहि पापौ महासुरौ ।
धर्मान्तिकरणावेतौ त्व हि धर्म सनातन ॥ १००

इत्येव देवमीशान स्तुतमार्त्तहर परम् ।
अस्तौषिष तदास्माक जगता रक्षणाय च ॥ १०१

मया स्तुतेन तेनाथ देवदेवेन धीमता ।
तत्क्षणादतिदीप्त च स्वरूप प्रकटीकृतम् ॥ १०२

प्रवर्द्धित महत्तेजो दृष्ट्वा भीमतम तदा ।
भस्मीभूताविमौ दैत्यौ धूम्रोल्कौ सुरतापिनौ ॥ १०३

तत पुनरह देवमस्तुव परमेश्वरम् ।
जगद्भीतिहर भीम कोटिभास्करवर्च्चसम् ॥ १०४

नम सर्वाय शर्वाय सर्वरूपधराय च ।
भवोद्भवाय देवाय सर्वनाम्ने नमो नम ॥ १०५

---

1 B₂ तमपाहन्त ।

2 A₁, B₂ C—ममाशुभात् ।

3. B₂ भववाम्ने ।

सृष्टिसस्थितिकर्त्रे च मृडाय शशिमौलये ।
सर्वसृष्टिविनाशाय हराय च नमोऽस्तु ते ॥ १०६

नमस्त्रिगुणवाह्याय शिवायामृतदायिने ।
पर ब्रह्म नमस्तेऽस्तु सच्चिदानन्दविग्रह ॥ १०७

नमस्ते रिपुभीमस्त्व भीमनामाप्रतिष्ठित ।
चित्स्वरूपाय देवाय चन्द्रार्द्धशेखराय च ॥ १०८

त्रिदशायाचलेशाय चराचरभृते नम ।
इत्येव भक्तियुक्तेन देवदेव स्तुतो मया ॥ १०९

ध्रियता भो प्रयत्नेन शिवप्रीतिकरी सदा ।
सर्वपापक्षयकरी ब्रह्मगीतेयमम्बिके ॥ ११०

न देया यस्य कस्यापि शृणु देवि ! शिवप्रिये !
प्राणवद्रक्षणीया च आज्ञया हि पिनाकिन ॥ १११

ये इमा च पठेद्भक्त्या शृणुयाद् वा समाहित ।
ब्रह्मगीता प्रयत्नेन षड्मासात्सिद्धिमाप्नुयात् ॥ ११२

एककाल द्विकाल वा पठनाल्लभते ध्रुवम् ।
सिद्धि पारमिका गौरि ! त्रिकाल शिवतत्पर ॥ ११३

प्राप्नोत्यभिमतान् भोगान् प्रेत्य चाभिमत फलम् ।
सर्वकामसमृद्धात्मा सदा चिन्तामणेरिव ॥ ११४

विद्यार्थी लभते विद्या बृहस्पतिसमो भवेत् ।
प्रभाते पठनादस्या शिवस्याज्ञाप्रमाणत ॥ ११५

मध्याह्ने पठनाद्देवि ! द्रव्यवान् जायते नर ।
सायकाले तथा शम्भु प्रीतिवान्नात्र सशय ॥ ११६

कन्यार्थी लभते कन्या सुतार्थी सुतमाप्नुयात् ।
राज्यार्थी राज्यमाप्नोति सदा शत्रुनिषूदन ॥ ११७

चतुर्द्दश्या विशेषेण पठेद् यस्तु शिवाग्रत ।
स लभेच्छिवसायुज्य सत्य सत्य हि पार्वति ! ॥ ११८

इत्येकाम्रपुराणे षट् साहस्र्यामैश्वर्या सहिताया प्रथमेऽशे ब्रह्मगीताकथन नाम चतुर्थोऽध्याय ॥